

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון קצ"ו, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

ערב שטעה בתמונת המצב הכלכלית של הלווה

שהיו בינו ובין זבולון, חתם על הערבות, ואף הוסיף מילים חמות על שמחתו לעזור לזבולון בעת דחקו, 'הזמנית בלבד', הדגיש. הערב הבא, מיכאל, כבר חתם בקלות ובלתי שאלות 'מיותרות', הוא ידע לבטח שאשר לא יחתום מעולם על מסמך נושא סיכון מן הממוצע ומעלה, וסבר וקיבל שאם אשר חתום על הערבות, אות היא כי ההלוואה אינה בסיכון גבוה והדבר נבדק ונבחן ביסודיות. אם אשר חתם, אין כאן שום בעיה, וזו הזדמנות לגמול חסד עם איש רב פעלים כזבולון.

מכאן ועד משרדי הגמ"ח, קבלת ההלוואה, המרתה למטבע מקומי והשבת הסכום במלואו לידי המאשרות של השכן, לא חלפו יותר משעתיים. מתברר שהמשפחה כולה דאגה מאוד, לנוכח השמועות על מצבו הכלכלי של השכן, טוב לבם לא הרשה להם לומר, ולו ברמז, מילה וחצי מילה כתזכורת למועד הפירעון הממשמש ובא, והנה - כזו הפתעה נהדרת, הסכום כולו הושב לידיהם עד הפרטה האחרונה בדיוק בזמן, וכעת תתאפשר להם ההרחבה ההכרחית כל כך של מעונם. זבולון מלמל מילות נימוס מתבקשות, לבו נמלא תודה לרבנו של עולם שאפשר לו לעמוד בהתחייבותו, ומיד אחרי פרצה אפקה חרישית לקראת הבאות.

והבאות לא איחרו לבוא. מעטפה סתמית הכילה בחובה 'מטען נפץ', מתברר שאחד המשקיעים שבעצם הניעו את העוקף הגדול כשהניחו מכספם למען רכישת דירה באותה שכונה 'מבטיחה', היה כל כך עז פנים עד שההין לתבוע את כספו בחזרה. ה'משקיע' המעיט בחלקו בקריסת העסקה, ומשך תובע הוא לפחות את כספו במלואו. כנראה שלמכתב התביעה הזה לוותה חרושת שמועות זדוניות שהופצה במיוחד בקרב כל מי שבא עם זבולון בקשרי עסקים, ולמחרת התדפקו על דלתו של זבולון סוכני בית האבות שהיה מושקע בו והודיעו לו ששך כל חובותיו כלפי בית האבות עומד על מליון שקלים, ובהתחשב ב'עובדה' שהכל יודעים שעסקיו בצרות, הם נאלצים להגיע אתו להסדר חוב שיאיץ את קצב גביית הכסף ממנו, כדי להבטיח את כספו של בית האבות. אכן כפי הנראה זבולון ביאר לעצמו ששאלת יידור 'אשר הייתה רק האם יש חובות פעילים שנדרש להם פירעון כעת, אבל באמת ר' אשר שאל על כל החובות, שכן דבר ברור הוא שגם חוב שכרגע אין עליו דרישה, עשוי בכל עת להפוך לחוב בעל דרישה מיידית, כזה שמפיל את מגדל הקלפים שמנסה זבולון לבנות כדי להוציא עצמו מחובותיו.

ואכן חוב רדף חוב, ולמרות כל הרצון הטוב והאמאצים הכבירים שהשקיע זבולון בנסיונות לייצב את הספינה בפני המים הזידוניים. הוא מצא את עצמו 'מול שוקת שבורה' וגרוע מכך - מולם ים חובות סוער

רשימת האפשרויות שנמחקו בזו אחר זו, חשבונות בנק, נכסים שונים - כולם מעוטרי הערות אזהרה שלא אפשרו את מכירתם או הוצאת משכנתא נוספת המבוססת עליהם כבטחונות, הלכה והתקדמה במהירות אל סופה. בשורה התחתונה היה רשום שמו של הגמ"ח הקהילתי.

לקחת הלוואה מהגמ"ח הקהילתי, היה פתרון אפשרי אך רווי דמעה. במשך שנים היה זבולון המפקיד העיקרי בגמ"ח, על הלוואתו הראשונית לגמ"ח התבססה ראשית פעילות החסד הפיננסי הענפה של הגמ"ח שכבר מזמן פרצה אל מחוץ לגבולות הקהילה. לפני חודשים אחדים בעיצומה של התדרדרות הכלכלית, סיים זבולון למשוך את השקלים האחרונים מפקדונו. וכעת, הוא יאלץ לבלוע את דמעותיו ולדפוק בדלת השנייה, הדלת של מבקשי ההלוואות.

הסך המרבי של הלוואה אפשרית בגמ"ח הקהילתי היה נמוך יותר מהסכום שהיה דרוש לזבולון, אך ועדת חריגים שבראשה מנהל הגמ"ח ושני דינים מהקהילה יכלו לאשר פה אחד הלוואה גדולה יותר. הוא ניגש למנהל הגמ"ח, ידידו משכבר, והסביר לו את המצב תוך שהוא אומר מראש שיבין לגמרי החלטה לטרב לו, וגם לא יוכל לדעת לעולם מי מהשלושה סירב, מאחר שדי בסירוב של אחד מהם כדי שההלוואה לא תאושר.

השלושה נפגשו והחליטו בנסיבות העניין, כי לא יוכל הגמ"ח להשיב את פני זבולון ריקם, מי ששלח לחמו על פני המים במשך שנים והטיב כל כך עם הקהילה, דין הוא שיעמדו לו בשעת דחק ויאפשרו לו את קבלת ההלוואה. כמוכן, בתנאי קודם למעשה שכסף הגמ"ח לא ייכנס לסיכון מיותר, ולפי נהלי ההלוואה הקבועים המחייבים שני ערבים בעלי הכנסה שתאפשר להם לעמוד בפירעון לפי תנאי הגמ"ח אם וכאשר חלילה והס לא יוכל הלווה לעמוד בפרעון החוב.

זבולון פנה לידידו אשר, שטח בפניו את כל המצוקה הכלכלית שבפניו בלי להסתיר ממנו מאומה וביקש את עזרתו בחתימת ערבות על ההלוואה החדשה שתאפשר לו להחזיר למשפחת השכנים את הסכום הנחוץ להם לצורך הבנייה. אשר הסביר לו, שכאדם שקול הוא נוהג לחתום על ערבויות מתוך נקודת מוצא סבירה, שייתכן מאד שיצטרך לפרוע את הסכום בעצמו ולכן חשוב לו לוודא אם ישנן הלוואות נוספות או שוהו החוב היחיד והאחרון שעל זבולון לפרוע. זבולון אישר שאכן כרגע סיים לשלם את כל חובותיו וזה הסכום היחיד העומד לפתחו לתשלום. הוא מקווה מאד שלא יתעוררו בעיות חדשות והדברים יתחילו להסתדר.

בשמונו זאת, יצא אשר אל משרדי הגמ"ח כדי לחתום, אשר עדכן את מנהלי הגמ"ח על הדין ודברים

כדור שלג היה דימוי לכן מדי לתיאור מצבו המתדרדר והולך של זבולון אלפנדרי, אבל היה בו כדי להבהיר את תחושתו האימה כמי שדבר מה ענק ההולך ומתעצם עומד למחוץ את כל אשר לו, ואין בידו לעשות דבר מה במישור ההשתדלות הארצית כדי למנוע.

שם טוב היה לו, יושר אנדי שניתן לרכוש רק בשנים ארוכות מאד של משא ומתן באמונה, וחבל לקוחות ארוך שנהנה מהשקעות מצוינות דרכו. אבל כרגע המצב היה ממש לא טוב, הסלט האדום/ירוק של לוח ההוצאות-הכנסות שלו, היה כעת אדום כמעט לגמרי עם עלעלים ירוקים זעירים ומשפילים למדי, המון הוצאות, כמעט אפס הכנסות. עסק ביש.

'השולחן ערוך החמישי', הישר והטוב, היו לפיד האש היהודי והעסקי לפני זבולון משנים שנימה, ולרגע הוא לא העלה על דעתו להרים ידיו בייאוש ולגלגל, ולו חלק מבעיותיו, אל אנשים אחרים. הוא קיווה להתגבר על הבעיה שבפניה עמד, עוקץ מחוכם שכלל כמה וכמה אנשים שהשקיעו אצלו סכומים גדולים לרכישת דירה בשכונה מבטיחה בחו"ל, השקעות אלו שכנעו אותו להכניס כספים אחרים לאותה השקעה וכשהתברר שכל הסיפור היה עוקץ מאורגן, הוא נותר 'תקוע' עם השקעה שיקח המון זמן עד שאולי תוכל להתממש, וסכומים גדולים, חלקם לא שלו, התעכבו שם באין אפשרות ליציאה מוקדמת מהפרויקט בלי להסב אסון קולוסאלי על אימפריית ההשקעות הזהירה שבנה כדי עמל במשך שנים.

בשלב הראשון, פדה זבולון את כל תוכניות החיסכון שהיה ניתן לפדות, כדי לעמוד בהחזר כספים בסכומים שונים לאנשים בקהילה שהגיע הזמן לפרוע להם את חובם. הוא גם מימש כמה השקעות בעודן בוסר, השקעות שאך זה עתה החלו כשאת פרי או שאפילו לא הגיעו לשלב זה. בלב כבד עשה זאת, אך בבטחה, בידעו כי לא ירשה לעצמו להעמיד איש אחר בניסיונו האישי.

הגל הבא שהחל מתנשא באופק, היה ראש חודש תמוז. משפחת אייזנבלט, השכנים מקומה 6, שחשכונותיהם בסך 200,000 שקלים היו מופקדים אצלו בנאמנות לקראת הבנייה החדשה שאמורה להתחיל בתמוז, נהגו בו באדיבות רבה כשהחלו שמיו להתקדר עליו, והרשו לו להשתמש בכסף ובלבד שיחזיר אותו במלואו לתאריך הנקוב, כדי שיהיה בידם לשלם לקבלן. משפחת אייזנבלט מרובת הילדים, כן ירבו, הייתה מוכרחת לבצע את ההרחבה הזו, הם זקוקים לכסף, וזבולון ידע היטב שהשאלה היחידה שאפשר לשאול במצב הזה היא: איך?

וגבה-גלים במיוחד.

המצב היה כל כך גרוע, שבראש חודש תמוז של השנה הבאה, פנו מנהלי הגמ"ח ישירות לערב הראשון, אשר, והציגו בפניו את שטר ההלוואה לפירעון. כואב הלב, אבל אין לנו ברירה.

אשר היה נכון לשלם כל סכום, מילה שלו הייתה מילה, אבל תחושה של 'אי צדק' פעפעה בו. הוא נזכר שהתנה במפורש את חתימתו בכך שזו ההלוואה היחידה, והנה כעת ידעו הכל שהייתה זו הבעיה הכי קטנה ב'אוצר' הבעיות העצום של זבולון וממלכת הפיננסים במקרה היחידה שלו. הוא התקשר להנהלת הגמ"ח וסיפר את הדברים, הם הסכימו שבאמת התפלאו מאד בשעתו על כך שזבולון הצליח לקבל ממנו חתימה על השטר, מעשה שהיה נראה בעיניהם פיזי כבר אז, הם גם מאמינים לכל מילה היוצאת מפיו, אבל עדיין הם סוברים שעליו לכבד את חתימתו ומה לגמ"ח ולפטופטי הדברים שבין הלווה לערב. מה גם, שאם התנאי היה מופיע בצמוד לחתימה על שטר ההלוואה, אך למוטר לומר שההלוואה לא הייתה ניתנת על סמך חתימה כזו. נמנו וגמרו נאמני הגמ"ח והערב לגשת עוד באותו ערב לבית ההוראה ולשטוח את שאלתם: האם התנאי שבין הלווה והערב הקודם לחתימתו, יש בו כדי לפטור את הערב מהחתימתו למוט מנהלי הגמ"ח?

עיקרי הנושא בהלכה

נקדים תחילה את הדברים הפשוטים וברורים לכל, כי חתימתו של אדם וקניינו להיות ערב על ההלוואה מחייבים אותו בחיוב גמור מכיוון שהמלווה הוציא את מעותיו על פיו וזוהו חל חיובו כלפי המלווה לשלם את ההלוואה במקרה השלילה לא יפרנה בעצמו. ולכן, כל שהערב ערב למלווה ולא אמר לו דבר, כל סיפוריו בדבר תנאים שהתנה עם הלווה לפני שהעניק את חתימתו על שטר ההלוואה הם פטופטי-מילים חסרי כל ערך, למרות שנאמין לו באמונה שלמה שאכן נאמרו. חתימתו על השטר היא שהביאה את המלווה לתת את הסכום ללווה, ובכך חייבה את הערב לשלם. מסגרת הדיון שלפנינו, היא רק במקרה שבו ישנו אומדן דעת גלוי שהערב הכניס את עצמו לחיוב הערבות באופן מסוים, או שהתנאי שבין הערב והלווה נעשה לפני המלווה וכיצא בזה. המלווה מודה בעובדות אך בוחר כמובן להיצמד לכתוב וחתום בשטר ההלוואה, ואילו הערב רוצה לפטור את עצמו ולטעון שכל החתימות הייתה בגילוי דעת ברור שנעשת במצב עניינים מסויים, ומשהתברר שלא אלו פני הדברים, יש להתייחס לחתימתו כשגויה, ולכל הערבות כמקח טעות ועורבא פרה. לשם כך נעסוק במקרים שנידונו בספרות השו"ת והפוסקים שיש מהם לכאורה דוגמה לנידון שלפנינו.

א. ערבים זה לזה

עולם כמנהגו נוהג מזה מאות שנים, ידידים היו ראוּבן ולוי והיו מפעם לפעם נזקקים לנטילת הלוואה. חתם ראוּבן ערבות על שטר הלוואה עבור לוי, ואמר בפה מלא שעושה זאת על תנאי שגם לוי יחתום לו ערבות כאשר יזדקק הוא להלוואה. הוא לא הסתפק בדברים בעלמא וכתב זאת במפורש בשטר הערבות. חלפו כמה חודשים ומצבו הכלכלי של לוי התדרדר כל כך עד שהיה ברור לכל שהוא לא יוכל לפרוע את ההלוואה, מאחר שכך התייצב שמעון המלווה בכיתו של ראוּבן וביקש את מימוש הערבות. כאן טען ראוּבן, שמאחר שבמצב הדברים הנוכחי ברור לכל שלוי לא יוכל לחתום לו על שטרי ערבות, כי חתימתו של עני כמותו אינה שווה כקליפת השום והרי שמו מתנוסס לזראון בראש הרשימה השחורה של ערבים בכל הגמ"ח"ים ברחבי העיר, ממילא לא יוכל התנאי להתקיים ולכן הערבות כולה בטלה בהתאם לתנאי המפורש בשטר הערבות. כנגדו טען המלווה שסמך על ישרו של לוי שבוודאי יהיה נאמן להבטחתו בפניו לתת ערבות חוזרת לראוּבן, ומצבו הכלכלי הלא-צפוי הוא זה שמונע ממנו את החתימה החוזרת, ומזלו גרם לכך אך לא עיכב

מרצונו ולכן אין זו סיבה מספקת לביטול הערבות שחתם ראוּבן.

עניינם התגלגל לפתחו של רבנו חסדאי הכהן פרחיה מחכמי סלוניקי (שו"ת תורת חסד סימן קסח) שהצדיק את טענתו של ראוּבן שכפי דבריו המפורשים לא נתחייב ולא ערב להלוואה שניתנה ללוי על דעת כן שמיסבה כלשהי לא יקבל ממנו ערבות חוזרת. והוסיף שבלאו הכי הערבות הזו בעייתית ולא הייתה חלה כל עיקר, גם בלי טענה זו, שכן משגילה דעתו שחותרם על הערבות רק כדי לקבל ערבות חוזרת שתאפשר לו לקבל הלוואה בעתיד, הרי תלה את הערבות ב'אסמכתא' כי הצורך שלו בערבות החוזרת תלוי בשני נתונים שאולי יתבררו כלא קיימים: א. ייתכן שבעתיד לא יצטרך כלל הלוואה ונמצא שעל דעת כן התחייבותו ערבות בטעות יסודה. ב. ייתכן שגם אם יקבל הלוואה יסמכו עליו ולא יצריכו אותו לארגן ערבים, וגם במקרה כזה כל התחייבותו מיותרת ואינה לרצונו. ודינה של ערבות באסמכתא הוא שאינה חלה.

מדבריו עולה שכאשר המלווה היה מודע לתנאי שבין הערב ללווה, אם לא נתקיים התנאי בטלה הערבות והמלווה אינו יכול לתבוע את הערב. אך כמובן ישנו הבדל משמעותי בין המקרה הזה למקרה שלפנינו שכן במקרה הזה הוכנס התנאי לגוף שטר הערבות הנעשה בין המלווה והערב.

ב. התחייב לשלם שכר לערב ולא שילם

מסתבר שלכל צורך כלכלי בשוק ישנו מענה כלכלי, בתשלום תואם. כך, היו מי שהציעו שירותי ערבות בתשלום, הם העריכו את רמת הסיכון ובהתאם לה קבעו את המחיר שתמורתו יסכימו לחתום ערבות ללווה המזדמן. הרמ"א (סימן קכט סעיף כב) דן בענייניו של ערב שהובטח לו שכר על חתימתו וקובע שאם עשה הלווה קנין עם הערב, חייב לתת לו את הסכום המוסכם ביניהם, אבל אם רק דיברו בעל פה, לא התחייב שכר באמירה בעלמא. מדברי הרמ"א נראה שכל

הנושא הוא לגבי שכרו של הערב, ולכאורה משמע שבכל מקרה הערבות עצמה תקפה. הקשה על כך בספר משכנות הרועים (מערכת ע"ן אות צו ערך ערב) מדוע לא יוכל הערב לפטור את עצמו ולומר שברור לכל שערבותו הייתה רק על דעת שקיבל על כך שכר, וכשם שכל מקח בטל כשהתברר שהלקוח לא משלם, כך גם ערבות זו דינה להתבטל, שוודאי לא נשתעבד על דעת כן.

כנגד טענת המלווה שהתנאים שבין הלווה והערב לא מעניינים אותו, מעלה בעל משכנות הרועים טענה שלכאורה מבטלת את ההבדל בין המקרה הקודם שהצגנו ובין המקרה שבו אנו עוסקים:

להלכה (סימן רה סעיף יא) אנו נוקטים שאדם שמחייב את עצמו בדבר שולל התחייבותו לא היה חייב בו, הרי הוא כנותן מתנה לכל דבר. נוסף על כך את המבואר (סימן רז סעיף ה) שלגבי מתנה יש הסוברים ש"דברים שבלב הוו דברים" ונקבל את התוצאה הבלתי-נמנעת שלפיה גם אם הערב רק היה מהרהר בלבו שחותר על הערבות רק על דעת כן שקיבל שכר כבר היה הדין עמו שהתחייבותו לא הייתה חלה מפני אותם דברים שבלב, במקרה שלא קיבל שכרו. כל שכן כשאמר כך במפורש.

[במאמר המוסגר, סברא זו של המשכנות הרועים תעלה שאלה מעניינת שיש בה 'לגלגל החזור': האם תשלום חלקי של שכר הערב, גירום לכך ששוב אין זו מתנה כלל וממילא דברים שבלב אינם דברים והערבות חלה? או שגבל שקצצה את גובה השכר, כל סכום נמוך ממנו משאיר את הערבות המלאה בגדר מתנה. אלא

שיש לדון ולומר שאם היה בקבלת השכר כדי לשנות את מהות העיסקה ממתנה למכר, אם כן גם קודם ששילם את פירעון המכר דינו הוא כמכר שאין תופס בו דברים שבלב, והעובדה שטרם שילם את דמי המכר לא הופכת זאת למתנה. ובהכרח שבעל משכנות הרועים סבור שאין בתמורה המתקבלת עבור הערבות, כדי לשנות אותה מגדר של התחייבות למלוה בלי תמורה לגדר של מכר. אך יש לעיין בדבר, כי לכאורה כל מכירת ביטוח נעשית בצורה זו, שחברת הביטוח מקבלת סכום מועט כדי לבטח סכום גדול, וגם אין לומר דכלפי המלווה זה מתנה כי הוא אינו נותן דבר לערב, שהרי במכר שאחר משלם עבור הקונה גם הוא למכר יחשב, ולא למתנה כלפי הקונה. ואכתי צ"ע].

אמנם בספר זכרונות אליה (חושן משפט מערכת ע"ן אות קכג) הביא את דברי המשכנות הרועים וטען לעומתו כי כאן אין העסקה מסתכמת ב'מתנה' שנותן הערב ללווה, אלא ישנו כאן צד שלישי שמפסיד ממנה, הלא הוא המלווה, ובמצב כזה יש לומר שאי אפשר להגדיר את חתימת הערבות כמתנה אלא כעסקת מכר לכל דבר ודברים שבלב - בנוגע לעסקה כזו - אינם דברים. ולכן כיון שלא אמר דבר למלווה, חלה הערבות ללא סייגים ובלא תלות במחשבתו של הערב על השכר שיקבל מן הלווה.

[ראו עוד במהרי"ל דיסקין (שו"ת חלק א, רשימות קצרות אות כו) שפישרו בבית דינו בין ערב למלווה במקרה שבו ערב ללווה על דעת שילווה מאה זהובים ולבסוף הלווה רק מקצת הסכום. מאחר שלא נתברר שם חלקו של המלווה בערבות הזו, אם התנאי היה גם מול המלווה או אף הותנה במפורש בשטר, אי אפשר

ונראה לחלק כי בנידון בנו של הכרם שלמה, עיקר הערבות באה להבטיח חשש שראובן לא ימשוך את הסחורה שהוא הפקיד בגזל מלוי הקונה, ואמנם היה מוסכם להם שסחורה זו קיימת והיא של ראובן, ולא על זה גופא היה עיקר כניסתו בערבות, ולכן ניתן לומר שעל דעת הכל לא נכנס כערב לעצם קיומה של הסחורה, דבר שלא עמד בחשש וספק

להביא משם ראייה לנידון שלפנינו].

ומשיטת זכרונות אליה עולה שאם הערב התנה את התחייבותו במפורש, בנוכחות המלווה ועמו, בדבר כלשהו ולא נתקיים, בטלה ההתחייבות, וכמבואר בשו"ת תורת חסד. ואולם אם לא התנה עם המלווה אי אפשר לפטור ואי אפשר לטעון שדברים שבלב הוו דברים ככגון אלו, כי ערבות כזו אינה נידונית כמתנה. במקרה שלפנינו מאחר שאשר, הערב, לא תלה את חתימתו בשטר ההתחייבות בדבר, וגם לא התנה דבר במפורש מול מנהלי הגמ"ח, שוב אינו יכול להתחמק מתשלום הערבות מפאת מה שהתנה עם זבולון הלווה שחותרם על הערבות על דעת כן שזהו החוב היחיד הרובץ לפתחו.

ג. אנו סהדי שלא נתחייב אלא מחמת טעות

ואולם עדיין יש לדון, שמאחר שכולם - כולל מנהלי הגמ"ח - ידעו בשעת מעשה שערבותו של אשר ניתנת רק מחמת מחשבתו שאין לזבולון עוד חובות אחרים, אם כן אנו סהדי ודברים שבלב ובלב כל אדם הם שהתחייב וערב להלוואה רק מתוך מחשבה זו. מעתה, שהוברר לכל שהיו לזבולון עוד חובות רבים ועצומים, כיצד ניתן לחייב את הערב?

מקרה דומה אירע ובא לבית דינו של רבינו יוסף הלוי נזיר, מתלמידיו של מהר"ם גלאנטי בירושלים וידידו של רבנו הפרי חדש. המאורע, שאותו הוא מגולל בספרו (שו"ת מטת יוסף, ב, חושן משפט סימן ג), החל

בשני סוחרים ותיקים שבנו של אחד מהם החל לשלוך אף הוא את ידו במסחר. ראובן הסוחר, רצה למכור סחורה בהקפה לשאלו בנו של ידידו שמעון, הוא ניגש אל האב כדי לנסות להבין דרכו כמה אפשר לסמוך על הבן הצעיר. שמעון, שהכיר את בנו וכנראה לא סמך עליו, דחה את ראובן ואמר 'מה לי ולצרה זו, איני מטפל בזה כלל'. כך או כך, ראובן היה להוט לעסקה הזו שתאפשר לו לשווק יותר מן הסחורה שברשותו ולכן בחר להתעלם מרמיזות-העב של האב ונתן לשאלו סחורה מרובה בהקפה בהתחייבות שישלם לו את תמורתה לתאריך נקוב.

נקל לשער את המשך הסיפור, שאלו לא שילם בזמן, ראובן בא לברר מה קורה, שאלו טען שראובן אשם בגלל שמכר במקביל סחורה דומה ואולי ביותר זול, וזו ורק זו הסיבה לכך ששאלו למעשה לא מכר שום דבר ולכן אין לו כסף לשלם. ראובן קיצר תהליכים ופנה למפקח על המסחר בעיר, שמיחר לשים מנעול על פתח בית מסחרו של שאלו ובעצם הטיל עיקול על כל הסחורה שלו כולה, עד שישלם את חובו לראובן.

כשלב זה נזכר שמעון אבי שאלו מה לו ולצרה הזו והחליט לטפל בה. הוא ניגש לראובן והליו על כך שהתעלם מרמזיו, תוך שהוא רומז עכשיו כי ראובן הבין היטב שבנו שאלו הוא לא-יוצא לחופץ להונות אותו ולכן מכר לו בהקפה בלי ידיעת אביו. כעת, מאחר שהסחורה 'בעין', הוא מעמיד בפניו את הביריה, או לבטל את העסקה ולקחת את כל הסחורה בחזרה ולהסיר את העיקול. או לתת לו הסדר תשלום לטווח ארוך יותר. במקביל, כעס שמעון גם על שאלו בנו וסיכס איתו שמאכן ואילך לא יקנה שום סחורה מבלי לשאול את דעתו, שאלו התחייב וקיבל את תנאי אביו בשבועה חמורה ובתקיפת כף ובעקבות כך חתם שמעון לראובן

במקרה שלפנינו מאחר שאשר, הערב, לא תלה את חתימתו בשטר ההתחייבות בדבר, וגם לא התנה דבר במפורש מול מנהלי הגמ"ח, שוב אינו יכול להתחמק מתשלום הערבות מפאת מה שהתנה עם זבולון הלווה שחותם על הערבות על דעת כן שזהו החוב היחיד הרובץ לפתחו

בכתב ידו על ערבות לכל חובותיו של בנו שישלמו עד התאריך החדש שנקבע.

ושוב הפר שאלו את ההתחייבות, ושוב לא נותר בידו כסף לשלם לראובן. כעת בא ראובן ותבע את שמעון, אך שמעון פנה אל הדיינים בבקשה להגנה, שכן כל הערבות שחתם הייתה על תנאי שבנו יישמע לעצתו והחלטותיו בכל מסחרו, ובנו עבר על התנאי ובכך הפר את תנאי הערבות.

הרב השואל הגאון הנודע רבי משה חיון זצ"ל שהפנה את השאלה אל רבינו יוסף הלוי נזיר ובית דינו, צידד שלכאורה פשוט שהערב אינו יכול להיפטר. הוא קיבל על עצמו את הערבות מרוב רחמיו על בנו, והתנאי שבינו לבין בנו אינו נוגע כלל למלווה. כמוכן, העובדה שהמלווה התעלם מעצותיו, אינה נוגעת כל עיקר לתשלום החוב.

הרב השואל הוסיף והביא מקרה שאירע בבית דינו של רבינו נסים שלמה אלגאזי באייזמיר בשנת ה'תכ"ט (הובא בשו"ת פני משה חלק ב סימן כ) ששם נאלץ אדם פלוני להיות ערב של אדם אחר מכל מיני סיבות, אך הזהיר את המלווה מראש שייאלץ לחתום על הערבות, ולכן עצתו אמונה לו שלא יעשה את העסקה ולא יתן בהקפה לאותו אדם למרות שציג את שטר הערבות שלו. הלה לא נזהר והסתפק בשטר הערבות, כמוכן שהנוטל בהקפה לא פרע את החוב, בא הערב וטען בצדק שאי

אפשר לחייבו, באשר עשה כל אשר לאל ידו למנוע את המלווה מלהניח את מעותיו על קרן הצבי. בניגוד למקרה הזה, שב הרב השואל וטוען, במקרה שלפנינו שמעון אבי שאלו לא הזהיר את ראובן שהוא אינו ערב לבנו, אלא הזהירו באופן כללי מלעשות עמו עסקים, אך שוב חזר וערב לחובותיו כי נכמרו רחמיו עליו, והעובדה שהגיע לסיכומים עם בנו, סיכומים שהבן לא עמד הם, אינה נוגעת כל עיקר לזכותו של המלווה הנותן בהקפה, לבוא אל האב הערב ולתבוע את שלו.

הרב השואל מהפך בזכותו של שמעון וכתב שאף שמצד עצם הסכמתו להתחייב לערבות, היה הדבר צריך להיות שריר וקיים, מכל מקום מסיבה אחרת הערבות בטלה ומבוטלת, שכן אומדנא דמוכח הוא שלא עלה על דעתו עומק החוב שבו מצוי בנו. בחזר בן טובים, הסמוך על שולחן אביו ואינו מן הזוללים והסובאים, יכול להיות 'כישלון' גמור בעולם המסחר, אבל במקרה המדובר, נמצא שהבחור נכנס לחובות של שבעה עשר אלף מאידי"ס (המטבע המקומי) ואף אחד לא הצליח למצוא הסבר הגיוני כיצד הסתבך כל כך, ודאי הוא שאביו לא ערב לחובותיו על דעת כן ואי אפשר לחייבו. הוא מוצא לדבריו סימוכין בדברי הש"ך (סימן קכט סק"ו) בשם המהרש"ל שאדם שידע שמצבו הפיננסי של פלוני איתן, והמליץ עליו בפני חברו, אזי אף אם אמר לו החבר 'חזר דלך קא סימנא' - [ראה שעליך אני סומך], אם התברר שאותו אדם היה מסובך בחובות בנסיבות שהממליץ לא היה אמור לדעת מהן, וכל שכן אם הסתבך אחרי ההמלצה הזו, אין המלווה לו יכול לבוא בתביעה לממליץ. וכך הוא הדין גם בערב. והוסיף וכתב שמחמת סברות אלו אין הבדל בין אם התחייב וערב לבנו בכתב או בעל פה, כיון שסוף סוף ברור לנו שלא שיעבד את עצמו על דעת כן, לא חל כל חיוב ערבות.

על פניו, היה מקום לדון מכאן למקרה שלפנינו, שמאחר שברור הוא שאשר לא היה נכנס להיות ערב לזבולון אם היה יודע את עומק התסבוכת הכלכלית שלו, לא חל כל חיוב ערבות למרות שחתם לו על השטר.

אולם רבינו יוסף הלוי במטה יוסף שם, דוחה את סברות הרב השואל לפטור את האב. בניגוד למי שהמליץ לחברו על פלוני והוציא הוצאות על פיו והתברר שאותו פלוני כבר ירד מנכסיו - שם אם היה חייב, היה זה מדינא דגרמי שגם לו להוציא את כספו לריק, ולכן כשעשה זאת באונס ומחוסר אפשרות לדעת הרי זה גרמי באונס, שדינו הוא שפטור.

אבל ערבות שונה בתכלית בדיוק בנקודה זו. ערב חותם ממש על מקרה כזה שבו לא יהיה לחייב המקורי כסף לשלם את החוב. כאן טוען רבינו יוסף הלוי, שלא שייך לפטור אותו בטענת אומדנא,

שכלל היותר מקטינה את סך חובותיו הכללי של החייב בעיני הערב, אך אינה מספקת כדי לטעון שחשב שלא ייבצר ממנו לעולם לשלם את חובותיו בכוחות עצמו, שהרי ממש על זה היה עצם חיובו בערבות.

עוד הוסיף רבינו יוסף הלוי לכתוב צד לפטור את שמעון אבי שאלו, בטענה כי מאחר וראובן שמכר בהקפה היה נוכח בשעת התנאי עם שאלו, הרי שהתנאי חל בעצם הערבות וחל גם כלפי ראובן, ושוב דחה זאת לפי שעל אף ששמעון עשה את התנאי עם בנו בנזכות ראובן, תנאי זה נעשה מול בנו ולא כלפי ראובן המלווה שאתו חתם על הערבות בלי להתנות דבר. ועוד

שהרי יש אומדנא שעשה כן רק לזרו את שאלו בנו, שהרי בוודאי כשם שבתחילה חס על בנו שלא יבוא שוב הערכאות לסגור את עסקיו על שלא שילם דמי המכר, כך גם בעתיד כוונתו לשלם את החוב, ואם כן לזרו בנו התנה תנאי זה. ועוד כתב שאפילו נאמר שהתנאי נעשה בכל הרצינות לפי שסבר שהסחורה קיימת, ותיכף אחרי ההסכמה של ראובן מול הערכאות, יהיה ניתן לחלץ את הסחורה למוכרה ולהשיב את החוב, וממילא אין חיסרון בתנאי ויש לו להפטור מדין ערב, סוף סוף מאחר שראובן הכיר את בנו, היה מוטל עליו לדאוג שהסחורה תימכר עבור פרעון החוב ולא תבזבז בלי שהחוב ישולם, ועל זה בלבד כבר חייב שמעון לשלם לראובן, שהטעהו וסמך עליו, וכדין ד'אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא' (ב"מ קד.).

ולדבריו בצד אחד שכתב, שתנאי שנעשה ברצינות בנוכחות של המלווה מקבל תוקף מחייב בעיקר הערבות, לכאורה גם בנידון דידן היה ראוי לפטור את הערב שעכ"ן את הגמ"ח על הבירור שהוא עשה עם ראובן כדי להסכים לחתום על הערבות.

אולם יש לחלק בין הדברים, שדבריו של המטה יוסף נאמרו באופן שהערב התנה תנאי בעצם הערבות עם בנו, וממילא התנאי חל בעצם הערבות של הערב וגם כלפי המלווה, מה שאין כן בנידון דידן הערב לא יצר תנאי בערבות, אלא רק התנה את הסכמתו לחתום על הערבות, ואחרי שעשה את התנאי מסכים לחתום ומעשה אין שום תנאי בערבות, ואם מצד שהערב הוטעה על ידי הלוח ויש לנו אומדנא ברורה שבוודאי לא היה מסכים לחתום בכי האי גוונא, הרי כבר נתבאר לעיל מדברי המטה יוסף שאי אפשר לפטור ערבים מטענות אומדנא כמו אלו.

ולאור זאת בנידון שלפנינו מאחר שאשר הערב, לא התנה דבר בעצם התחייבותו, לכן על אף שאומדנא דמוכח הוא שטעה בהערכת היקף חובותיו של זבולון, מכל מקום בעיקר התחייבותו הוא חייב לעמוד ולשלם את ערבותו על החוב המסוים הזה, למרות שלא העלה על דעתו שמלבדו ישנם עוד חובות עצומים.

ד. כל החותם ערבות מתחייב גם כשאנו אומדים שלא התכוון למצב כזה

כעין האמור, מצאנו עוד בדברי האחרונים, שגם כאשר הערב התבסס במחשבתו על כספים שחשב שנמצאים ברשות הלווה או עתידים ליפול בחלקו, מכל מקום התחייבותו היא לשלם במקרה שלא יהיה ביד הלווה לשלם, ולכן אין בטעותו זו כדי לפטור אותו מתשלומים.

כך בשו"ת מעשה חייא (סימן כב, תלמיד מהרש"ו וויטאל) באלמנה שנתנה מכתובתה מתנה לראובן, ושמעון חתם ערבות למימוש המתנה ביודעו שהיא עתידה לקבל את דמי כתובתה ומהם תשלם את המתנה. דא עקא, שימים ספורים לאחר מכן הגיעו נושים והוציאו שטרי חוב על בעלה המנחה של האלמנה, שטרות שהתאריך בהם קדם לתאריך הכתובה, כך שכל הירושה נגבתה בידי הנושים ולא נותר כסף למימוש הכתובה. בעקבות זאת בא ראובן מקבל המתנה לתבוע את מימושה משמעון הערב. שמעון לעומתו טוען, שבסך הכל התכוון לערוב לנכונות העובדות שבפי האלמנה ושהיו מוכרות לו, שיש לה כתובה ויש לבעלה המנוח נכסים למימוש הכתובה.

בתשובתו דן המעשה חייא בעיקר הנידון האם ניתן לחייב נכסים, וכתב לדייק מהגמרא והראשונים לחייב בזה, ואפילו באופן שאין רק הוא טוען, אלא הכל סברו שיש ללווה נכסים, וכעת מתברר שאין נכסים, חייב לשלם. אך חזר להסתפק באופן שהלווה עצמו הטעה את הערב, ולא הכריע בדבר. ושוב דן

תקפה ולמרות שאנן סהדי שהערב, אשר, חשב שמצבו של זבולון טוב בהרבה, אין זה מבטל את תוקף הערבות ועליו לשלם את מלוא הסכום. (עוד בענייני אומדנא, ראו 'מכתלי בית הדין' חלק ג סימן מח).

וזה דבר המשפט

- תנאי שהתנה הערב עם הלווה אינו מעלה ומוריד מהתחייבות הערב בשטר הערבות אם הערבות למלווה ניתנה בלא שום תנאי.
- גם כאשר ישנו אומדנא דמוכח שהערב התם על הערבות מתוך סברה או סיבה כלשהי שהובררו בהמשך כשגויות, אין בכך כדי לפטרו ממימוש התחייבות בשטר הערבות.
- לאור זאת, חייב אשר לפרוע את מלוא סכום הערבות לגמ"ח, אף אם אמר במפורש ואף אם ידעה הנהלת הגמ"ח מראש שחתם בגלל שחשב שאין לזבולון חובות נוספים כל שלא הופיעה הסתייגות זו במפורש בשטר הערבות.

את הערב מהתחייבותו, נראה על פי המבואר בדברי התוספות (בבא קמא קי' ד"ה דאדעתא; ובכתובות מז': ד"ה שלא) שבכל דבר שתלוי בדעת שני הצדדים ולא בדעת המתחייב בלבד, אין אחד הצדדים יכול לבטל את המעשה מטעם שאנן סהדי שאילו היה יודע פרט פלוני לא היה עושה כן, מאחר שישנו גם הצד השני שדעתו לא הייתה תלויה באותו פרט. ומדבריהם מבואר שהאדם אינו תולה הכל רק בדעת עצמו ובתנאיו שלו כאשר ישנה עוד דעה מעורבת במעשה זה. ורק כאשר כל התחייבותו תלויה בדעת עצמו הוא עושה אך ורק על דעת כן שמה שחשב הוא האמת.

אם כן, גם בערבות שהתחייבות הערב נעשית מול המלווה, וברי שהמלווה מעוניין שתחול הערבות גם לפי דעתו, אזי הערב אינו תולה התחייבותו רק בדעת עצמו ולכן אף אם אנן סהדי שהוא עצמו חשב דבר אחד ונתברר שאין הדבר כן, אין בכך כדי לבטל את עיקר חיובו.

נמצא למעשה למקרה שלפנינו, שמאחר שעצם חיוב הערבות נעשה כדת וכדין, ולא התנה עם המלווה להדיא שעושה את זה רק על דעת מצב מסוים, הערבות

שם לפטור את הערב מטעם אחר שאינו שייך בנידון דידן. ולכאורה לדבריו נשאר ספק גם הדין שלפנינו שהרי זבולון הטעה את אשר שאין חובות נוספים, ועל דעת כן לא התחייב אשר.

אלא שנראה לחלק כי בנידון דידן הערבות היא להלוואה, ואין מקום שהערב יגביל את תוקף הערבות בלי להתנות כן בפירוש עם המלווה שנחסר בזה, וכמו שיתבאר לקמן מדעת התוספות (בבא קמא קי' ד"ה דאדעתא) לחלק שבמכר שיש לו שני צדדים אין מקום שדברים שבלב יהיו תקפים בו. אבל בנידון של המעשה חייא הערבות הייתה למתנה, שבזה כתבו התוספות (שם) שיש מקום להתנהגה של צד הנותן גם בלי הסכמת וידיעת הצד המקבל.

[אגב אורחא, המבי"ט (חלק ג סימן קסט) דן במקרה דומה, והעלה שעיקר התחייבות הערב הייתה רק שכשהאשה תגבה את כתובתה, הוא ערב שתשתמש בכסף כדי לתת את המתנה שעליה התחייבה. וממילא באופן שבאו הנושים ונמנע מן האשה לגבות את כתובתה, עיקר חיובו של הערב לא חל].

מקרה אחר, אך דומה בעיקרו, נידון בשו"ת כרם שלמה (מריב שלמה אמארייליו, חושן משפט סימן כז). שמעון בא לגבות את חובו מראובן, אך ראובן ביקש לדחות הפירעון בטענה שיש לו עסק עם לוי ומיד כשישלים אותו ישלם. הלך שמעון לברר אצל לוי אם אכן כך הם הדברים ולוי אישר את הדברים והסביר שכעת אין לו כסף ולכן הוא לא מסיים את העסקה.

הסחורה של ראובן הייתה מונחת באחד הכפרים ולוי חשש לשלם תמורתה לפני שיקבל אותה, זאת בנוסף לכך שלא היה בידו כסף. לכן הציע שמעון ללוי לקחת מגוי כלשהו הלוואה בריבית לחודש, הוא עצמו ישלם במקומו את הריבית וכך יוכל לוי לשלם את הקרן לראובן תמורת הסחורה, אם יהיה צורך כך - הוא, שמעון, מוכן לערוב לכך שהסחורה בטוחה, וראובן יקבל את תמורתה סחורתו ויוכל לשלם לשמעון את חובו. וכך עשו.

בזמן שאחר כך התברר שהסחורה כלל לא הייתה של ראובן אלא הופקדה בידו כדי להוליכה ליריד, ובעלי הסחורה כבר באו לכפר ולקחו אותה. לוי נותר חייב כסף לזה שהלווה לו, לא קיבל סחורה בתמורה, ובא לתבוע את שמעון. שאלה זו התקבלה אצל רבי שמואל בנו של הכרם שלמה, אשר הביא מדברי המעשה חייא, שהערבות חלה גם באופן שהערב טעה לסבור שיש נכסים ללווה, אלא ששוב כתב לחלק שמה כשהלווה עצמו הטעה את הלווה לא חלה הערבות, אך כתב לדייק את דברי שמעון שלא עשו שטר או קנין ערבות בפועל, ורק דחה את לוי בדברים שאם ירצה יכנס כערב עבורו, רק שבביל לעודד אותו למסור את הכסף לראובן שיוכל לשלם לו את חובו. טענתו זו התקבלה על דעת אביו הכרם שלמה שמאריך לבאר שם שאכן לא הייתה כל התחייבות של ערבות באותו מקרה.

גם מדבריו עולה שהוא קיבל את דברי המעשה חייא, שאילו כן הייתה התחייבות של ערבות, לא היה אפשר להיפטר מן הערבות אף כשיש אומדנא שחשב שלא יבוא לידי חיוב, שכן על מצב זה עצמו התחייב בערבותו.

אלא שבדברי בנו רבי שמואל מבואר שאפילו ששמעון הכניס עצמו כערב להלוואה יש מקום לומר שכל הערבות היא דווקא על האופן שהנכסים קיימים, וששייך לקבוע תנאי מכח אומדנא בערבות על הלוואה, שהמלווה מוציא ממון על פיו.

ונראה לחלק כי בנידון בנו של הכרם שלמה, עיקר הערבות באה להבטיח חשש שראובן לא ימשוך את הסחורה שהוא הפקיד בגזל מלוי הקונה, ואמנם היה מוסכם להם שסחורה זו קיימת והיא של ראובן, ולא על זה גופא היה עיקר כניסתו בערבות, ולכן ניתן לומר שעל דעת הכל לא נכנס כערב לעצם קיומה של הסחורה, דבר שלא עמד בחשש וספק.

ה. טעם הדבר שלא מועיל אומדנא לפטור את הערב

בביאור הסברא לכך שלא מועיל אומדן כדי לפטור

חדש! כרך שלישי בסדרה

מאחורי הקלעים של בית הדין

הצגה מרהיבת לדינו חובל בית הדין בכל תחומי ההלכה הנכונים לחיינו של כל יודעי מחילי בית הדין - מ' מוסלית של האנן רבו מנגיח מודל' סימריין שליליא' האט בית הדין לדין ממונת 'בא' ישראלי' היט מדינתא 'קו' וחד' מבוט בלאי | מקבין ססקו דיני ממונות אקטואליים | קונטרס דיני ממונות בתקופת הקורונה

אור דיני התורה לישרי לב

מרכז הזמנות: 1800-22-55-66

אירוב: 054-437-1718 | ארובת: 0178-8856-44-20
להשיג בחניות הספרים המובחרות